

דניאל רוזנברג

מה לשמאל ולמושג הפוליטי של שמיט

רעיונותיו של קרל שמיט, אחד ההוגים הפוליטיים החשובים ביותר של המאה העשרים. מהדהדים כמעט מכל זרם הגותי של המחשבה המדינית המודרנית, מימין ומשמאל. השפעה זו מעניינת במיוחד לאור הבעייתיות, בלשון המעטה, העולה מן ההיסטוריה האישית שלו ומדרכו הפוליטית. מעורבותו של שמיט במשטר הנאצי ידועה וההשפעה שהיתה לדבר על כתיבתו, נסקרה במספר רב של מחקרים.

הוא נולד ב־1888 למשפחה קתולית בפלטנברג, נורד־ריין וסטפליה. משפטים למד בברלין, במינכן ובשטרסבורג (שהיתה אז עיר גרמנית), ולימד בכמה אוניברסיטאות גרמניות. כבר בגיל צעיר פנה לעבודה ביקורתית ואנליטית, שראתה אור, בראשית העשור השני של המאה הקודמת. מאמרים אלו היו ברוח הפוזיטיביזם המשפטי של קלֶזֶן ואחרים, אשר נגדו פנה שמיט כמה שנים מאוחר יותר. בד־בכר החל שמיט לעסוק בביקורת ספרותית. בשנת 1916 פירסם חיבור אודות הפואמה Nordlicht מאת האקספרסיוניסט תיאודור דויֶבֶלֶר, וכבר בחיבור מוקדם זה ניכרים הסנטימנט הנוסטלגי וחוסר הנחת שלו ביחס לעידן המודרני.

שלוש שנים לאחר מכן פירסם שמיט את חיבורו הפוליטי הגדול הראשון, רומנטיקה פוליטית, סינתיזה היסטורית העוסקת בפן הפוליטי של הזרם האמנותי והספרותי הרומנטי. מתקופה זו ועד מותו ב־1985 עסק שמיט בצורה זו או אחרת במושג הפוליטי, בהתפתחויותיו ובאופנים בו הוא נפרש בעת המודרנית. בחיבוריו החשובים מראשית שנות העשרים, הדיקטטורה ותיאולוגיה פוליטית, הציג שמיט את תפיסתו למושג הריבונות, רעיון שליווה אותו לאורך דרכו ההגותית. ריבוני, כך כותב שמיט בפתיחה לתיאולוגיה פוליטית, הוא מי שמחליט על מצב החירום. בכך מסמן שמיט את הריבונות לא כיכולת לקבוע חוקים, אלא בתור היכולת להשעותם; לא כשליטה בכללים אוניברסאליים, אלא בהתמודדות עם המצב הספציפי, הקונקרטי והמיוחד.

הריבונות, על פי שמיט, איננה תכונה של המדינה, של המונופול על הכוח החמוש או על הלגיטימציה, אלא על היכולת להחליט במצבים בלתי-צפויים ומיוחדים. את הריבונות ברפובליקה הגרמנית מזהה שמיט עם נשיא הרייך, אשר מתוקף סמכותו, כפי שניתנה בסעיף 48 לחוקת ויימאר, מסוגל לשלוט באמצעות צווים אם וכאשר מונע משבר פוליטי מהפרלמנט לתפקד.

באותה תקופה החלה כתיבתו של שמיט לגלות סממנים פאשיסטיים. יחסו, באופן כללי, למשטר של מוסוליני, היה חיובי. הוא ראה בו מעין תשובה ריבונית לליברליזם ולדמוקרטיה ההמונית. בכמה חיבורים משנות העשרים, ובעיקר "המצב האינטלקטואלי-היסטורי של המערכת הפרלמנטרית בת זמננו" מבקר שמיט את הדמוקרטיה הפרלמנטרית המודרנית, אותה הוא מגדיר כתוצר של תרבות "מתדיינת", אשר אינה מסוגלת להגיע להחלטה. אל מול הדמוקרטיה הפרלמנטרית מציב שמיט את הדמוקרטיה הפלביסציטרית – משטר מרוכז בדמות אישית של מנהיג דמוי-קיסר, מושג המתכתב עם רעיון "המנהיגות הכריזמטית" של מקס ובר.

בעת המשברים החברתיים והפוליטיים שפקדו את גרמניה החל מסוף שנות העשרים, פירסם שמיט כמה חיבורים חשובים על יחסי הכוחות במערכת הפוליטית והחוקתית הגרמנית. בחיבורים מגן החוקה (1931) וחוקיות ולגיטימיות (1932), קרא שמיט לנשיא הרייך לנצל את סמכותו החוקתית כדי להשיב את הסדר על כנו. בחיבורים אלה טוען שמיט כי רק רשות מבצעת בלתי מוגבלת תהיה מסוגלת לעשות שימוש באמצעים החוץ-חוקיים על מנת לכונן מחדש משטר לגיטימי ברייך הגרמני. ככל הנראה, הדמות עליה חשב שמיט, המסוגלת להוציא לפועל תפקיד זה, הוא הנשיא הינדנבורג, ולא אדולף היטלר. שמיט לא גילה אהבה למפלגה הנאצית, שהלכה והתחזקה באותן שנים, אך גם לא יצא מגדרו על מנת לבקר אותה. את רוב מרצו הקדיש להוקעת השמאל הקומוניסטי: חיבורו מ-1929 עידן הניטרליזציות והדה-פוליטיזציות נפתח כך: "אנו, החיים במרכז אירופה, נמצאים תחת עינם של הרוסים".

ב-1932 מילא שמיט תפקיד העתיד לחרוץ את גורלה של רפובליקת ויימאר. בהליך שנידון בבית הדין החוקתי הגרמני, עתרה המדינה הפרוסית (שהיתה עדיין בשליטת הסוציאל דמוקרטים) נגד ממשלת הרייך. האחרונה ניסתה לבטל את האוטונומיה המסוימת שפרוסיה נהנתה ממנה, במה שכונה כ"הפיכה הפרוסית": ממשלת הרייך הימנית בראשות פון פאפן, שחתרה למדיניות של פשרה עם הימין הקיצוני הגרמני, דרשה את שינוי המדיניות בפרוסיה, שנאבקה באותן שנים נגד החולצות החומות והשחורות. מהלך זה התבסס על שימוש בסעיף 48

לחוקה, אשר איפשר לנשיא ליטול לידי סמכויות רחבות כדי להשיב את הסדר והביטחון הציבוריים.

שמית ייצג את ממשלת פון פאפן, סיפק טיעונים פורמאליים ומהותיים בעד זכות היתר של מרשתו, על סמך היותה הרשות הפוליטית העליונה בגרמניה. פסק הדין שניתן באוקטובר 1932 איפשר לבסוף לממש הלכה למעשה את תפיסת השלטון בפרוסיה, ולפזר את הממשלה הפרוסית הסוציאל-דמוקרטית בידי קבינט שצבר סמכויות דיקטטוריות. משמעות פירוקה של פרוסיה כיחידה עצמאית היה מתן יד חופשית לפלוגות הסער הנאציות, תוך דיכוי של כוחות השמאל.

ב־1 במאי 1933 הצטרף קרל שמית למפלגה הנאצית. היה זה כשלושה חודשים אחרי ניצחוננו של היטלר בבחירות ולאחר העברת חוקי החירום בעקבות שריפת הרייכסטאג ו"חוק ההסמכה", שקברו סופית את הדמוקרטיה הגרמנית. משך תקופה זו נחשב שמית כמשפטן חשוב של המשטר החדש, והוא נקרא לסייע בהליכי הריכוזיות שחיסלו למעשה את המבנה הפדרטיבי של גרמניה. הצטרפותו של שמית למפלגה הנאצית מתוארת לעתים כמופת של פרגמטיזם קר המופעל על ידי אינסטינקט ההישרדות האישי והמקצועי.

תפישתו של שמית את המשטר הנאצי היתה, ככל הנראה, שונה מאוד מהאידיאולוגיה הרשמית של המשטר, כפי שהוצגה על-ידי דובריו. בחיבורו **מדינה, תנועה, עם** מ־1933 מצייר שמית את המשטר ההיטלראי כישות משולשת, שבמסגרתה פונה ההנהגה הפוליטית אל העם כדי לשאול בדברו: מעין דמוקרטיה ישירה מהסוג שדימה בכתביו הקודמים. שמית, שזכה באותה תקופה למעמד של "משפטן הכתר" של הרייך השלישי, לא התאים לחלוטין לאידיאולוגיה השלטת. הוא נקט לשון שונה מזו של אנשים כמו אלפרד רוזנברג או הנס פרנק. הוא לא אימץ באופן מלא את תורת הגזע. כקתולי שמרן גם האנטישמיות שלו, אשר בהחלט נוכחת בכתביו מהתקופה הנאצית, ספוגה במושגים תיאולוגיים ומסורתיים.

החיבור החשוב ביותר של שמית תחת המשטר הנאצי הינו **הלוויתן בתורת המדינה של תומס הובס**. חיבור זה פורסם ב־1938, לאחר ירידת קרנו של שמית בעיני הנאצים וסילוקו מהבמה האינטלקטואלית, תוך שהוא מואשם באופורטוניזם, באנטישמית, מהפה אל החוץ. גם קתוליותו נזקפה לחובתו. בספר תיאר את הלוויתן כסמל מיתולוגי פוליטי, שעם הופעתו בקאנון של המחשבה המדינית במאה השבע-עשרה מילא תפקיד רב-משמעי. הלוויתן של הובס הינו מצד אחד הריבון הכל-יכול, "אלוה בן תמותה", כפי שמגדיר אותו הובס, ומצד

שני סמל לאינדיבידואליזם צרוף, שממנו מורכבת הריבונות הפוליטית. מאחר שהריבון אינו יותר מאורגניזם או מכונה להשלטת חוק וסדר, מיטשטש ייעודו המיתולוגי והתיאולוגי. אין זה מקרה כלל שבאותו חיבור מזהה שמיט את רוצחיו של הלווייתן הריבוני עם שלושה יהודים – שפינוזה, מרקס ורוטשילד, בנוסף להשתלחויות אנטישמיות אחרות המצויות בטקסט.

לאחר מלחמת העולם השנייה הפך שמיט מטרה לשלטונות הצבאיים הסובייטיים והמערביים כאחד. שמיט עצמו מעולם לא עבר דה־נאציפיקציה, וסירב להביע חרטה פומבית או להתנצל על תפקידו בתקופת המשטר הנאצי. הוא נכלא באופן בלתי סדיר מ־1945 עד 1947, חלק מרכושו הוחרם ונאסר עליו להחזיק בכל תפקיד אקדמי בגרמניה. למרות שלא עמד לדין בנירנברג, שמו הוזכר והוא נחקר כנאשם פוטנציאלי. לבסוף שוחרר, מאחר שלא זוהה בתור סכנה ביטחונית.

כתביו של שמיט מהתקופה של אחרי המלחמה, העוסקים בתיאולוגיה, בהיסטוריה צבאית ובמשפט בינלאומי, רחוקים מקוהרנטיות ברמתם ובתוכנם. חיבוריו החשובים והמשמעותיים ביותר הם ככל הנראה הנומוס של הארץ (1950) תיאוריה של הפרטיזן, (1963). בכתבים אלה מתאר שמיט את נפתוליו של הסדר העולמי המרוכז סביב מדינות הלאום של העולם הצפון אטלנטי. באופן אקטואלי ביותר מתאר שמיט את ירידת קרנו של סדר זה במחצית השנייה של המאה העשרים, ואת הסכנות האורכות לו מסוגים חדשים של הפעלת כוח, אסטרטגיות צבאיות, טכנולוגיות מלחמה וגופים בינלאומיים שונים. בתיאוריה של הפרטיזן מציג שמיט את הפרטיזן והטרוריסט, כזרמי המעמקים החותרים תחת הריבונות המודרנית אך גם קשורים בה בצורות רבות. חיבורים אלה מייצגים את סיומה של קריירה הגותית ומשפטית מורכבת ובעייתית, אך מהווים הברקות אנליטיות המתארות בצורה חדה וממצה את הבעייתיות הפוליטית של המודרנה המאוחרת.

קרל שמיט והשמאל

יחסו של השמאל לקרל שמיט ולכתביו תמיד היה טבוע באמביוולנטיות רבה. מבין תלמידיו של שמיט, היה זה אוטו קירכהיימר, משפטן שהשתייך לחלק השמאלי של המפלגה הסוציאלי־דמוקרטית, אשר הגיב בחריפות על רעיונותיו של שמיט בנוגע לחוקת הרפובליקה הגרמנית בתחילת שנות השלושים. ואולם, קירכהיימר עשה זאת תוך שהוא למעשה מאמץ חלק גדול מרעיונותיו של שמיט

עצמו, על מנת לבקר את המערכת אותה סייע שמיט לכונן. באותו אופן, נקט פרנץ נוימן בספרו הידוע על המדינה הנאצית בהמות (*Behemoth*) מ-1942, לשון דומה לגבי שמיט, בתור המשפטן המייצג את המשטר והאידיאולוגיה השלטת בגרמניה. זאת בזמן שהוא מאמץ את רעיונותיו של שמיט, ובעיקר אלה בנוגע ל"מדינה הטוטאלית" ולבירוקרטיה המודרנית, על מנת לתאר את המערכת השלטונית הנאצית.

באופן דומה לכך היה זה ואלטר בנימין, שבשלהי שנות העשרים עשה שימוש נרחב בהגותו של שמיט על מנת לפתח את ביקורת האלימות שלו. לא ניתן להבין מושג מרכזי של בנימין כגון ה"אלימות המכוננת", ללא התייחסות לרעיונות השמיטיאניים בנוגע להחלטה הכוחנית העומדת ביסודו של כל מבנה פוליטי. הערכתו של בנימין לשמיט ולרעיונותיו התיאורטיים עמדו כמובן בניגוד חריף לעמדותיו הפוליטיות של איש השמאל הרדיקאלי, מה שלא הפריע לאחרון להקדיש עותק מספרו על מחזה התוגה הגרמני לשמיט באופן אישי ב-1930.

בשנים שאחרי המלחמה, השמאל התנער במידה רבה מקרל שמיט. היה זה רק בשנות ה-80, כאשר כתב העת *Telos*, פירסם סדרת גיליונות המתמקדים בשמיט וברלוונטיות של כתביו. מעט לאחר מכן החלו הוגים רבים לאמץ חלקים נרחבים מרעיונותיו של שמיט על מנת לבסס תיאוריה ביקורתית חדשה, המעמידה במרכזה התנגדות לסדר החברתי והפוליטי של סוף האלף. כך למשל הפך ג'ורג'ו אגמבן את תיאוריית הריבונות של שמיט, המעמידה במרכזה את מצב היוצא מן הכלל לתיאוריה כללית בדבר טבעה של המדינה המודרנית והתנהלותה לגבי נתינים חסרי זכויות פוליטיות. השפעה דומה חלה מכיוונו של שמיט על כותבים שמאליים כגון שנטל מוף וסלכוי ז'יז'ק, אשר העלו על נס את מושג הפוליטי של שמיט, על הקונטינגנטיות והמיידיות הבלתי-אמצעית שלו. גם ז'אק דרידה בכתביו הפוליטיים נזקק להפניות תכופות לשמיט, ובהם הוא מדגיש את הקושי הרב בפניה להוגה בעייתי כל כך מבחינה פוליטית.

מה שבולט יותר מכל ביחס התיאוריות הביקורתיות משמאל למחשבתו של שמיט הוא האופן שבעזרתן קל מאוד להסיר את רעלת הקדושה מהמדינה. שמיט לעג לליברלים. הם ראו במדינה פחות משאפשר היה להם להרשות לעצמם. מבחינתם היוצא מן הכלל לא היה הכלל. הוא ראה ביוצא מן הכלל את מה שמלמד על הכלל. ואלטר בנימין, בתיזה השמינית בחיבורו האחרון "תזסיס על ההיסטוריה" כמעט ציטט את שמיט, כאשר, מתנודד בדרכים, מחפש מקלט, כתב:

מסורת הנדכאים מלמדת אותנו, ש'מצב החירום' שבו אנו חיים הוא הכלל, עלינו למצוא מושג תואם של ההיסטוריה. אז תעמוד לנג עינינו המשימה של מצב החירום האמיתי; וכך ישתפר מעמדנו במאבק נגד הפאשיזם.¹

הנה כי כן, שמיט דיבר בשם המדכאים וקיעקע את הניסיונות ל"תווך" בינם ובין הנדכאים. בנימין, ובעקבותיו מסורת של פרשנים, ביקשו להיעזר בשמיט, כדי לקרוא 'איך באמת פועל המנגנון של הארון (המדינה)', מסורת של הוצאה מן הכלל ומצבי חירום.

אודות המושג של הפוליטי

בחיבורו המושג של הפוליטי מ-1927 דן שמיט באופן אנליטי מדוקדק של מהות הפוליטיקה. כבר בראשית החיבור הוא פותח בהגדרה תמציתית, שחוזרת לאורך הטקסט בואריאציות שונות: הפוליטי הוא האבחנה בין ידיד לאויב, ולא עוד. שמיט מזהה את הפוליטיקה לא כתואר המאפיין מוסד מסוים (המדינה למשל) וגם לא תוצר של מקום מסוים (כגון כיכר השוק) או של פרק זמן כזה או אחר (מהפכה, שביתה), אלא צורה ריקה, אליה יוכל כל מושג אנושי להתאים, אם יקבל את הצורה הבסיסית של יחסי העוינות.

בדומה למושג הריבונות שלו, מהווה גם המושג של הפוליטי לגבי דידו של שמיט עיקרון של חוסר סדר ואי-יציבות. במקום להוות מבנה קשיח ויציב, מתאפיין המושג השמיטיאני של הפוליטיקה בנזילות וכיכולת שינוי צורה תדירה. מאחר שהפוליטי אינו יותר מאשר צורה של אנטגוניזם, יכול כל דבר לעבור פוליטיזציה. בניגוד למסורת של המחשבה הפוליטית מאז אריסטו, המבקשת להגדיר את הפוליטיקה במונחים של כינון סדר ציבורי יציב, מאתר שמיט את הפוליטי דווקא ברגעי המשבר, האי-בהירות והאפילה המצויים בחיים הציבוריים. כפי שניתן לראות בפרק השלישי במושג של הפוליטי, מייחס שמיט לפוליטי את היותו מצב של קיצון, החורג מהנורמה ומגדיר אותה. ללא החריגה, המגדירה את יחסי הידיד והאויב, אי אפשר לתפוס את מהותו של המצב הפוליטי הקונקרטי. כפי שהובס, בפרק 13 של הלווייתן, רואה את מצב המלחמה לא כמלחמה תמידית בפועל, אלא כנטייה לקראת מלחמה, משל היתה מזג אוויר סוער המתאפיין במטרי גשם, כך גם שמיט רואה את המצב

1 ולטר בנימין, הרהורים, כרך ב', תירגם דוד זינגר, הוצאת הקה"מ, עמ' 313

הפוליטי כמתאפייין בנטייה לקראת מאבק קונקרטי, המסוגל תמיד להתממש. הובס הקלאסיקון שואף למסגר את הפוליטי ביחסים מדינתיים יציבים. שמיט רואה את המסורת הקלאסית מצדה השני של המודרנה, ומערער על יחסים אלה, ורואה את הקונפליקט ומצב המלחמה כנותרים בלב-לבו של האקט הפוליטי.

מושג הצ'ץ ומופיע בפרק זה הוא מלחמת האזרחים. בעוד שמיט אינו מספק הגדרה תיאורטית מקיפה למושג זה, ניתן להבין את חשיבותו בהקשר של הגותו הכללית. חיסולה של המדינה הריבונית הינו הדבר ממנו חרד שמיט לאורך כל חייו האינטלקטואלים. מלחמת האזרחים היא התרחיש שבו הפוליטי מתפרש על פני החברה כולה, והגדרת הידיד והאויב הופכת לנחלת הכלל. "פוליטיקת הפנים" אותה הוא מבקר נתפשת מבחינתו כצעד לקראת מלחמת האזרחים. את המרקסיזם ותורת מלחמת מעמדות רואה שמיט כמובילים בסופו של דבר למלחמת אזרחים מסוג זה.

את האירועים שליוו את המערב בשמונים-וארבע השנים מאז פרסום המושג של הפוליטי ניתן לראות כאישרור תזה זו של שמיט. המאה העשרים אכן הצטיינה בהפיכת מוסדות אנושיים רבים לפוליטיים: לאום, גזע, דת, כלכלה, היסטוריה ואפילו חמלה וזכויות אדם. כל אחד ממושגים אלה, כאשר הפסיק להוות יחידה אחת ("המין האנושי כולו", "כל אומות העולם") והתחיל לדבר בשם הכפילות ("המין האנושי נגד אלה שאינם אנושיים", "אומות העולם הנאורות נגד אלה הברבריות") הפך מעצם קיומו לפוליטי, יהיו אשר יהיו הנייטרליות והתמימות שבהן נבראו. יריביו המרים של שמיט הם אלה המתיימרים לדבר בשם המושגים האוניברסליים הבלתי-מתחלקים והבלתי-מופרים, אלה המנסים להעלים את הקונפליקט ואת האנטגוניזם.

בפרק המובא כאן אפשר לראות את שמיט מזהיר מפני מהלכים מסוג זה. הפוליטיקה אינה דיון אינטלקטואלי ואינה שנאה יוקדת, אלא הליך חברתי הטומן בחובו את האפשרות הריאלית של המלחמה. כל פרויקט פוליטי באשר הוא, חייב לקחת נקודה זו בחשבון ובכובד הראש הראוי לה, ולהיערך לכך בהתאם. אשליות מוסרניות או פאתוס על מפלצות ואלים, מקומם איננו בדיון אודות מושג הפוליטי. מי שמקווה לנטרל את האויב באמצעות דיבור על מצוקתו החברתית-כלכלית, או לחילופין להפוך אותו ל"איום בטחוני" מופשט ובכך לבטל את מהותו הקונקרטי, אינו נועל את הפוליטיקה מאחורי סורג ובריה, אלא רק מלביש אותה בכגדים שונים והופך אותה בכך למסוכנת שבעתיים, למלחמה נצחית.